

לדור ולדורות

מרכז מורשת הרב נסים

הראשון לציון הרב הראשי לישראל

רח' זבוטינסקי 44 י-ם נ.ר. 7-491-002-58 טלפקס: 5637524

יוצא לאור בסיוע המשרד לשרותי דת

העורך: הרב שמואל כ"ץ

משנכנס אדר מרבין בשמחה

מה ההבדל בין שמחת חודש אדר לשמחת פורים עצמו? ואיזו שמחה צריכה להיות בשאר החגים? הגמרא (תענית כט, א) אומרת:

"אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב:

"כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה — כך משנכנס אדר מרבין בשמחה."

רש"י במקום מסביר, שימי חודש אדר: "ימי נסים היו לישראל — פורים ופסח". כלומר, השמחה בחודש אדר היא בגלל ימי הגאולה שמתחילים בו, ובמימרא זו מתחדש, ששמחת הפורים קיימת לא רק בחג, אלא בחודש אדר כולו. מקור לכך ניתן למצוא במגילה עצמה, המעידה על כך, שהמהפך שחל בפורים השפיע לא רק על ימי הפורים אלא על חודש אדר כולו: "והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב" (אסתר ט, כב).

הגמרא (שם כט, ב) מפרטת דינים שונים בהם בא לידי ביטוי מעשי מיעוט השמחה בחודש אב. בניגוד לכך, הגמרא לא מציינת כיצד מבטאים באופן מעשי את ריבוי השמחה בחודש אדר. האדמו"ר ממונקטאש (נימוקי אורח חיים, תרפו ס"ק א) מסביר מדוע הגמרא אינה מפרטת את האופן המעשי של ריבוי השמחה:

"השמחה הוא חיוב מן התורה, את ה' אלוקיך בשמחה", על כן בתכליתו. על כן נקט רק באיזה משנכנס אב, כדי למעט שבשאר בלבבו הנאמן לה' ומצפה לישועת מרבין בשמחה נקט סתם, כי מדה שנוכל אז להרבות בשמחה — בלבבו ונפשו. ולא נקט פרטי היה ממעט אחריו איזו דברים, ירבה אז בשמחה, ובאמת מצווה ובענייניו בשמחה של מצווה."

כלומר, הסיבה שהגמרא לא בחודש אדר היא, שחכמים לא רצו בחודש זה וצורתה, אלא רצו שהשמחה תלווה את כל מאורעות החודש ואת כל מעשיו של האדם בחודש זה.

וכתיב: "תחת אשר לא עבדת בודאי אסור להיות נעצב לגמרי דברים ממעטין בשמחה דברים יתחזק בשמחה ובטחון הגאולה. אבל משנכנס אדר טובה מרובה, ובאיזה דבר מצווה איכא, וכל אחד ישער הדברים לשמחה [מפני] שאז ושהיה משמע רק באלו הדברים בכל מה דאפשר להרבות בלבו

כתבה מהו האופן שבו שמחים להגביל את אופן השמחה

כתבה מהו האופן שבו שמחים להגביל את אופן השמחה

שמחה קיימת גם בחגים — "ושמחת בחגך". אולם חכמים נתנו הגדרות לשמחה בחגים, כגון אכילת בשר, שתיית יין וכדומה. גם בפורים ישנן הגדרות מעשיות למצווה (כגון משתה), אם כי מסתבר שיש גם מצוות שמחה כללית. הגדרות אלו, יש בהן גם בכדי לדאוג שהשמחה אכן תתרחש, וגם בכדי לאחד את עם ישראל סביב השמחה, בכך שכל העם נוהג בדברים מסוימים הגורמים לשמחה. אולם בחודש אדר

גיליון אדר ב' תשע"ט

משמעות השמחה
בחודש אדר

הגיוור בישראל
(המשך)

שאלת החינוך בארץ

השבעת בוחרים לפני
הבחירות

לא ניתנו הגדרות לשמחה. מצד אחד, לא רצו לקבוע הגדרות מעשיות למשך חודש שלם, ומצד שני, יש כאמור צד בספונטניות של השמחה שהופך אותה לאישית יותר, ולעתים למרוממת במיוחד. משילוב הדברים ניתן ללמוד, שיש חשיבות לשמחה ספונטנית ואישית, ויש חשיבות לשמחה מוגדרת יותר, שהגדרותיה משותפות לכלל הציבור. בחודש אדר כולו שמחים בצורה אישית וספונטנית, אולם במרכז החודש ישנה גם שמחה מוגדרת. זאת, כדי להזכיר לנו שהשמחה היא שמחת ה', שמחה של רוח ולא של הוללות, שמחה שיש בה אמנם צד אישי, אולם צד זה יודע שאת כל עוצמתו ומהותו הוא יונק מן הכלל.

ראשונים רבים פסקו ש"משנכנס אדר מרבין בשמחה", אולם הרמב"ם והשולחן ערוך השמיטו את דברי הגמרא הללו (אף שלגבי חודש אב הם כותבים ש"משנכנס אב ממעטין בשמחה"), עם זאת, נושאי הכלים הביאו מימרא זו להלכה.

הרב יוסף צבי רימון, פורים - הלכה ממקורה, עמ' 44-43

מהנעשה במרכז מורשת הרב נסים

מתוך הספר החדש:

רבי יצחק אבן ארויו: טעם הקרבנות - ליצור קירבה לה'

רבי יצחק אבן ארויו (מחכמי סלוניקי במאה ה-16, תלמידו של רבי יוסף טייטאצאק), רואה חשיבות גדולה בעיסוק בקרבנות והעבודות שנעשות בהם... יש להעמיק ולמצוא טעמים לעבודות, כיוון שלא בכדי ניתנו, ולא כדי להרחיק מעבודה זרה כדעת הרמב"ם, מורה נבוכים ג, לב).

"...הקרבנות באו כדי ליצור קירבה לא-ל, להידמות לא-ל בפעולותינו. הפעולות שאנו עושים בהקרבה, מבטלות את האגו וגורמות להתנהג בדרכו של הא-ל.. הבאת הקרבן מראה על נדיבות. הקרבן כולו הוא חומריות, ממנה מתנתק המקריב, ומתקרה אל ה' שהוא הרוחניות.

העולה - היא כנגד הנפש החיונית, להעלותה לרמה רוחנית גבוהה. **המנחה** - היא כנגד הנפש השכלית. **השלמים** - הם להשלים את הנפשות, החיונית והשכלית, כיון שהחיונית אינה יכולה להתקרב אל ה' לבד. קרבנות **החטאת** - לרמוז על רחמי ה', שכל מה שנעשה בקרבן - היה צריך להיעשות לחוטא.

(אורות ממזרח - פרשת ויקרא, עמ' 165-164)

לספר נספח: 'לקסיקון המפרשים' על כ-75 המחברים שדבריהם הובאו בספר, קיצור תולדותיהם וכתביהם (עמ' 377-397).

שאל רגב

אורות ממזרח

עיונים בפרשיות התורה בעקבות חכמי ספרד והמזרח

בית החוצאה של 'מרכז מורשת הרב נסים'

ירושלים תשע"ט

אורחים מחו"ל בביתו של הרב נסים. מימינו: הרב י"ל מימון. במרכז מאחור: הרב יצחק אבוחצירא רבה של רמלה-לוד

הגיוור בישראל (המשך)

השקפתם של הפוסקים האחרונים

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (1888-1959), הרב הראשי לישראל, (שו"ת היכל יצחק, אה"ע, ח"א סי' כא):

"אלא שכאן יש חשש אחר, שהכוונה היא לשם עליה לא"י. אך זה תלוי במצבם במדינתכם, שאם המצב הוא כך, שבתור זרים לא יוכלו להישאר במדינתכם, הרי הכוונה היא שלא לש"ש גלויה. אבל אם אפשר להם להישאר במדינה, אלא שהם חפצים בארץ ישראל, הרי זו לכאורה כוונה לשם שמים, שהם עוקרים דירתם ועוזבים פרנסתם לנוע לארץ אחרת, ודוקא לא"י, הרי ניכר שכוונתם להאחז בעם ישראל, ובארצו, והיינו שניכר לבית דין שהוא והיא רוצים בכך, ואז הרי זוהי כוונה טובה, ואין צריך למנוע את קבלתם".

הרב משה פיינשטיין (1895-1986), גדול פוסקי דורנו (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ג סי' קח):

"אם האמת שחשבה בלבה שתלך למלאכתה בשביעי ואחרון של פסח, הא הוא דברים שבלב, שאינם דברים לבטל מה שאמרה לבית דין שמקבלת כל מצוות התורה... דגור שקבל כל המצוות, אבל אמר לבית דין שאף שמקבל עליו כל המצוות יודע שלא יוכל לעמוד בניסיון... נחשב לקבלת מצוות".

הרב יוסף משאש (1892-1974), מגדולי פוסקי ההלכה בדורנו ועם עלייתו ארצה שימש כרב הראשי של חיפה, (מים קדושים, יורה דעה סי' קח):

"דבר זה לגייר כל הבא להתגייר, פשוט הוא בכל מקום ובכל ערי המערב ובכל ערי אלגיריאן וטוניס... אף לכתחילה יכולים לגייר ולכנוס מכמה טעמים והם: ... כמה פעמים ארע שהאישה לא נתגיירה מפני שדחה אותה רב העיר ולא רצה לגיירה, ונסעה לעיר אחרת, היא ובעלה, וקבעו שם דירתם בחזקת ששניהם יהודים, והולידו בנים ובנות, והבנות היו לאנשים יהודים והולידו גם הם בנים ובנות, ואחר כחמישים שנה נודעה החטאת, שהסתבת לא נתגיירה, אז כל צאצאיה נוכריות הנה... ומי אשם בכל זה? הרבנים המתחסדים שאינם חכמים לראות את הנולד ואת תוצאות הזמן. ובכן, מאחר שדבר זה מביא בכנפיו סכנת נפשות, וגם הרבה תועליות לקיום המצוות, ומניעת הרבה איסורים, ושלוש שקט לכמה משפחות, ומניעת טמיעה לישראל באומות, ואין בדבר אלא איסור דרבנן לכתחילה, וגם ראינו כמה וכמה גרים שלא לשמן, באו לשמן והיו גרי צדק באמת וישר, ובכן מצווה רבה תחשב להקל בדבר".

הרב איסר יהודה אונטרמן (1886-1976), הרב הראשי לישראל, (הלכות גירות ודרך ביצוען, תורה שבעל פה, יג תשל"ה, עמ' יג-כ):

"מכל זה מתברר לנו הקו הנכון היאך לגשת אל עניין הגירות בנוגע לקבלת המצוות. שכשנראה לנו כי מקבל הוא עליו לשמור המצוות בתום לב זוהי קבלה נכונה, ואין מקום ליגע אותו בשאלות (כמו ששמענו פעם) לאמר: "ומה תעשה כשיבוא הממונה וידרוש ממך שתסע אליו ביום השבת, ואם לא תבוא יפטרוד"? כי... אפילו אם יאמר בעניין גדול שפרנסתן תלויה בו שבמקרה כזה יהיה מוכרח לחלל שבת – אין זה נחשב מניעה בקבלת המצוות... ובמיוחד אלה שבאים מרוסיה במשפחות מעורבות, לדעתי אין להחמיר עליהם בשאלות קשות, מפני שנראה להם כאילו אנחנו מתגרים בהם. עובדה היא שהם באמת רוצים להתגייר... הרי לא קבלו כלל את יסודות הדת הנוצרית... ומצד שני, הבאים משם לכאן מלאים מרירות נגד הרדיפות על היהודים... ומשום כך, כשאנו מקבלים אותם באהדה, מתקשרים הם בלב שלם עם העם היהודי וגם עם עצם היסודות של עם קודשנו... ואם הם אומרים בפה מלא, לאחר שמפרשים להם מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות, כי מקבלים עליהם לשמור - זוהי קבלה נכונה, ואחרי הטבילה הם יהודים. אין איפוא מקום לחששות יתירה, שתגרום חס וחלילה לרחק אותם, ועל ידי כך לרחק את המשפחה כולה".

הרב י.ש. אלישיב (1910-2012), לשעבר חבר ביה"ד הרבני הגדול ומנהיג הציבור החרדי-ליטאי (שו"ת ישיב משה, חלק יו"ד):

"ילד של גויה וישראל כדאי לקרב ליהדות, ובוודאי צריך לקרבים ואין לרחקם, והוא כיון שהם מזרע ישראל".

הרב שלמה זלמן אויערבך (1910-1995), מגדולי פוסקי דורורנו :

"הנני רושם את אשר אמרתי מכבר ליושבים על מדין, בנוגע לחלק גדול מהגירות שנעשו לצערנו הגדול בזמננו. דאך אם היינו אומרים דברים שבלב אינם דברים, וכיון שבפיהם הם מקבלים עליהם עול מצוות, אין מתחשבים עם מחשבת פיגול שבליבם, ונעשה על כורחו גר גמור".

הרב משה מלכה זצ"ל (1911-1997), רב במרוקו ודיין בית הדין בקזבלנקה. עם עלייתו ארצה מונה לרב הראשי של פתח תקוה (שו"ת מקווה מים, חלק ד', אבן העזר, סי' ג):

"גוי שנשא ישראלית וישראל שנשא נוכרית נשואים אזרחיים ובאו להתגייר דוחים אותם בפעם הראשונה, ואם ראינו שהם מתאמצים להתגייר ובמיוחד אם האישה נוכרית ויש להם כבר בנים ודורשת להתגייר עם בניה, מקבלים אותם אחרי שיקבלו על עצמם עול התורה והמצוות ואף אם יש לחשוש אולי לא יקיימו אחר הגירות על כל זה מקבלים אותם וזהירים אותם לאשר ולקיים כל מה שקבלו על עצמם... ואם לא יקבלו אין בית הדין אחראים כי אין ליכנס בתוכנא דליבא".

הרב עובדיה יוסף (1920-2013), מגדולי פוסקי הדורות האחרונים, לפנים הראשון לציון והרב הראשי לישראל, (שו"ת יביע אומר כרך ז, אה"ע, סי' א):

"מעיקר הדין העולים מרוסיה המצהירים שהם יהודים – נאמנים הם, ומכל מקרה אם יש רגלים לדבר שהצהרתם אינה נכונה צריך לחקור ולדרוש היטב."

בראיון לירחון המועצה הדתית בת"א אמר הרב: "אם יש למתגייר ידע סביר וגם יש סיכוי שישמור מצוות, מגיירים אותו".

בדיון בוועדת הפנים ואיכות הסביבה של הכנסת (ב-16.11.1976), אמר הרב עובדיה יוסף את הדברים הבאים:

"למרות כל ההסתייגות הזאת, איש שבא להתגייר לשם אישות חל לגביו שינוי בדורות שלנו והחכמים ערים להתפתחות החדשה. בעבר הייתה כל אומה דבקה באומתה, לא יכול היה גוי להתחתן עם בת ישראל ולהיפך, כולם היו שומרי מסורת. רק בדורות האחרונים, לאור התפתחות הדמוקרטיה וחופש הפרט, יכולים אנשים לעשות מעשה, ואם לא יחתנו אותם עפ"י התורה – הם ממשיכים לחיות יחד כבעל וכאישה. כשאישה חי כך עם גויה והיא באה אח"כ להתגייר, רואים אותם כך - אם לשם אישות בלב, הרי הוא ממילא כבר חי אתה, מכאן שהבקשה לגיור היא לשם שמים, יש כאן אפוא התפתחות לטובה. גדולי הדורות בדורות האחרונים נחלקו בשאלה זו. כמה מרבני אשכנז מחמירים יותר בעניין זה... לעומתם יש רבים שהם מתירים... למעשה רוב דייני ישראל היום מקבלים את השינוי הזה, ולכן גם כשיודעים שהאישה שבאה להתגייר באה לשם העניין של אישות- מקבלים אותה" (פרוטוקול ועדת הפנים, עמ' 3).

הרב חיים דוד הלוי (1924-1998), הרב הראשי של תל אביב יפו (שו"ת עשה לך רב, חלק ג סי' כט):

נישואי תערובת... לעניות דעתי נראה כהצעה בלבד שכיוון שלמרבית הצער אם לא יגיירום, יטמעו לאט לאט בתוך עם ישראל, יש לשקול שקבלתם עדיפא מדחייתם... חובה לבדוק כל מקרה בנפרד, ולהשתכנע כי אכן יש בכוונת המועמד להסתפח גם לתורת ה' ולעם ישראל בלבד... שאם קבל באופן כולל כל התורה ומצוותיה מבלי שידען, ולמחרת כאשר ישמע וילמד, לא יקיים כל כולן מתוך הרגלו בהיותו גוי, או מתוך תאבון... זה גר גמור כישראל חוטא לכל דבר, ובלבד שבשעה שעמד להתגייר קבל בתום לב לקיים תורה ומצוות."

משה נסים, הגיור בישראל: דו"ח והמלצות, ירושלים תשע"ח, עמ' 25-30

שאלת החינוך בארץ לאחר הקמת המדינה

נאום בפתיחת הועידה השנייה של 'ארגון המורים הדתיים'

ועידה נכבדה,

זכות היא להימצא במחיצתם של מורים ומחנכים שומרי תורה ומצוות – המקנים תורה ודעת לילדי ישראל. בפני הצבור הזה – אין צורך לעמוד על חשיבותו של החינוך היהודי המקורי, ועל השפעתו בתולדות עמנו, בעיצוב דמותו של הדור הצעיר ובשמירה על הרציפות ההיסטורית שלנו. בעמנו, שהעשיר את האנושות בנכסי רוח אדירים וביצירות בעלי ערך נצחי, שאלת חינוך הבנים והקניית המורשה שלנו לדור הצעיר, צריך שתתפוס מקום חשוב בדאגתנו ותטריד את מנוחתנו. ברצוני לגעת היום רק בנקודה אחת, והיא – **שאלת החינוך בארץ בעקבות הקמת המדינה**. שתי תוצאות טובות היו להקמת המדינה והן: קיבוץ הגלויות בממדים מעודדים, והתנפצותם אלי סלע של אמונות שווא זרות ורעיונות הרחוקים מהשקפת עולמה של היהדות. גלי העליה הביאו עמם צבא גדול של נוער, בנים להורים המדקדקים בשמירת תורה ומצוות, ושמשאת נפשם היא לראות בניהם ממשיכים להתחנך על ברכי מסורת ישראל. ואילו הנוער שנולד או גדל והתחנך בארץ, הוא היום בריקנות מעיקה מכל תוכן רוחני מקורי, ומחפש פורקן לנפשו שבחלה בתורות שווא ותפל. גם לאלה וגם לאלה מחובתנו לבוא, לקרבם ולמלא את החלל שלהם בקניינים הנצחיים של האומה, ולהכניסם אל מאורה של היהדות.

נהיה כנים וישרים כלפי עצמנו ונודה, שכל אותם הגורמים שעל שכמם מוטלת אחריות זו, לא מילאו חובתם דיה, וזה כולל את הרבנות, צבור המורים והמחנכים, הסופרים ואנשי הרוח. אם נעשו מאמצים רבים והיתה דאגה רצינית לחינוכם של בני העליה החדשה ברוח התורה והמסורת – עדיין לא הגענו לקצה גבול האפשרות, ועוד רבה הדרך לפנינו. עדיין לא מצאו, כל הרוצים בכך, את מקומם במסגרת החינוך הדתי, ואולי זה לא באשמת הצבור הדתי, אלא בעטיים של גורמים כלכליים ואחרים. עדיין לא קבענו לעצמנו יסודות איתנים ותוכנית ברורה של לימודים, בה יתפסו לימודי הקודש מקום ניכר וראוי יותר. ניתן לומר, שצבור המורים והמחנכים שלנו, לא גדל בשיעור שיש בו כדי להדביק את צרכי העליה החדשה וצרכי הנוער בכללו. אני יודע ומעריך נאמנה את העבודה הרבה והמאומצת המוקדשת ע"י כל באי האסיפה הנכבדה הזאת, כל אחד באופן אישי. אני יודע את סבלם של רבים והקשיים העומדים בפניהם, את התרוצצותם וטלטולם בדרכים, ולבי רוחש אהדה לכל אחד ואחד. אך כצבור כולל, מוכרח אני לומר, שהראיה אינה רחוקה דיה. נדמה לי שבתקופה כזאת, הכשרה למעשים גדולים, עלינו לדרוש מעצמנו יותר, להחליץ יותר למען הרעיון הגדול של קרוב הנוער לאמונה וליהדות.

צבור המורים הדתיים חייב להפעיל את מלוא יכולתו, כדי להכשיר צבור מורים נוסף בעלי רמה וידיעה טובה במקורות היהדות. בשטח זה לא נעשה די, וזו אחת המשימות החשובות ביותר העומדות בפנינו. שומה, אפוא, להעמיד בראש דאגותינו את שאלת מתן החינוך היהודי המקורי לכל אלה הזכאים לו, ולכל אלה שהיו רוצים בו. כדי לכבוש שטח הפקר זה, יש לְוֹעֵד אסיפה גדולה, שתכלול, לא רק את צבור המורים הדתיים, אלא את כל אותם הגורמים שיש להם יד בחינוך, ושהחינוך הוא משאת נפשם, שעשויה להיות להם השפעה על עיצוב דמותו של הדור הצעיר – והם רבנים, סופרים ואנשי רוח. דומני שתועלת רבה תצמח מהתוועדות זו. אני רואה בועידתכם חשיבות רבה, ואני משוכנע שבראש דיוניכם תעלו את הבעיה שהעליתי בפניכם, ואולי גם תהיו יוזמים של הכינוס הגדול המוצע. אני מברך בלב שלם את באי

הועידה. זכות גדולה נפלה בחלקכם להיות מורי הדור ומחנכיו. אתם למעשה מגלמים דמות מושלמת יותר של מחנך בישראל, באשר הנכם נאמנים לצור מחצבתכם ואינכם מתכחשים להווייתנו ולעברנו.

אני מאחל לכם, שה' יאיר לכם נתיבות, ותזכו להמשיך בשליחותכם החשובה ולהעמיקה, ולהרבות בהרצת התורה בישראל.

הרב יצחק נסים

תל-אביב, ו' בניסן תשי"ט

לדור ולדורות: מאמרים ונאומים, עמ' רצ-רצא

השבעה לפני הבחירות

ב"ה. ירושלים, כ"ה באב התשכ"א

לכבוד עוה"ד מר **אברהם נאמן** יצ"ו, תל אביב

א.מ.נ.,

קיבלתי את מכתבו מיום כ"ב לח. ז. שבו כותב כב' שהגיעו אליו שמועות על מקרים שאנשים ממפלגות שונות, המעוניינים לרכוש קולות למפלגותיהם, משפיעים על הבוחר בכל מיני דרכים, ואחר קבלת הבטחתו ולחיזוק ההבטחה משביעים אותו ואפילו בנקיטת חפץ בספר הזהר ובספר תורה¹; ושואל אם זה מותר לפי הדין.

אני מצטער מאוד לשמוע שהדברים הגיעו עד כדי כך. ידוע שחז"ל ורבותינו הפוסקים החמירו מאוד שלא להשביע ולא להישבע אף על מנת לקיים. וזה לשון השולחן ערוך באורח חיים סי' קנו: **"ויזהר מלהישבע אפילו באמת, שאלף עיירות היו לינאי המלך וכולן נחרבו בשביל שהיו נשבעים שבועות אף על פי שהיו מקיימים אותן"**. ואפילו בתביעות שבין אדם לחברו בבתי הדין עושים הדיינים כל מה שאפשר שלא להשביע. ראה בשולחן ערוך חושן משפט סי' פז סעי' כא: **"צריכים הדיינים לפצור בבעלי דינים אולי יחזרו בהם עד שלא תהיה שם שבועה כלל"**².

רבינו יום-טוב צהלון בתשובותיו סי', רעד כתב: **"זה דרכי כל מה שאני יכול (לעשות) שלא להביא הנשבע לידי שבועה אני עושה, שאחר שאני פוסק הדין ואומר אתה פלוני חייב לי שבע, אני אומר לו איני חפץ שתשבע אפילו על האמת; קנה שבועתך בכך ובכך, ואתה הטוען קנה שבועת שוא שהיא לפי דברך בכך וכך, ותמחלו זה לזה. ובחמלת השם עלי מעולם לא השבעתי בבית דיני³. כל שכן שאסור להשביע רבים, כי לא ייבצר שיימצאו בין הנשבעים כאלה שחלילה לא יוכלו לעמוד בשבועתם."**

בכבוד רב,

יצחק נסים

לכלל ולפרט: הלכות קצובות, א, עמ' מ-מא

1. ראה רמב"ם פי"א מהלכות שבועות ה"ח, והלכה יג.

2. ראה שם פתחי תשובה אות כב בשם החתם סופר בתשובה חו"מ סי' צ שהביא ירושלמי פ"ו שבועות סוף ה"ה, ובשו"ת שערי דעה סי' קץ בשם הרדב"ז.

3. ראה ספר החינוך מצוה תלה בשם מדרש תנחומא, יפה ללב ח"ג סי' רמ ס"ק כב, לו ע"ד ברכי יוסף יו"ד סי' רכט אות ז, שו"ת ישכיל עבדי ח"ד בקונטרס אחרון יו"ד סי' ג.